

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

طراحی شهری

قلمروهای شهر "سازی"، شهر "داری" و شهر "نشینی"

دکتر محمد نقی زاده

(عضو هیئت علمی دانشکده هنر و معماری، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی)

۱۳۹۴ هـ ش - ۱۴۳۶ هـ ق

سرشناسه	: نقی زاده، محمد، ۱۳۳۱ -
عنوان و نام پدیدآور	: طراحی شهری (قلمروهای شهرسازی، شهرداری و شهرنشینی) / محمد نقی زاده.
مشخصات نشر	: مشهد: دانشگاه امام رضا (ع)، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	: ۱۷۸ ص.: مصور، جدول، نمودار.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۵۶۵۰-۵۱-۸
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه به صورت زیرنویس.
موضوع	: شهرسازی
موضوع	: شهرداری
موضوع	: شهرنشینی
موضوع	: شهرسازی -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام
شناسه افزودن	: دانشگاه امام رضا (ع)
رده بندی کنگره	: HT۱۶۶/۷۴ط۴ ۱۳۹۴
رده بندی دیویی	: ۳۰۷/۱۲۱۶
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۹۲۶۴۰۵

نام کتاب:

طراحی شهری (قلمروهای شهرسازی، شهرداری و شهرنشینی)

مؤلف:

دکتر محمد نقی زاده

ناشر:

دانشگاه امام رضا (ع) مشهد، صندوق پستی ۵۵۳-۹۱۷۳۵

تیراژ:

۱۰۰۰

قطع:

وزیری

تاریخ انتشار:

چاپ اول ۱۳۹۴

صفحات:

۱۷۸

حروف چینی و صفحه‌آرایی: مرکز انتشارات کتب و نشریات علمی دانشگاه بین‌المللی امام رضا (ع)

طراح جلد:

اسفندیار محرابی

امور فنی چاپ:

مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی

شابک:

۹۷۸-۶۰۰-۵۶۵۰-۵۱-۸

قیمت:

۱۰۰۰ تومان

حق چاپ محفوظ است

مرکز توزیع و پخش انتشارات دانشگاه امام رضا (ع) - (شرکت به نشر)

دفتر مرکزی: ص پ ۹۱۳۷۵/۴۹۶۹، تلفن دفتر بازرگانی مشهد: ۰۲۸۵۱۴۸۴۰، توزیع: ۰۲۸۵۱۱۱۷۰، ۳۸۵۱۱۱۳۶-۷

تلفن دفتر تهران: ۰۲۸۸۹۵۱۷۳۹-۸۸۹۶۰۶۲۰، گرگان: ۰۳۲۲۶۶۰۶۱، تربت حیدریه: ۰۵۱-۵۲۲۴۰۵۷۰، اصفهان: ۰۳۱-۳۲۲۱۶۰۴۰

مرکز انتشارات کتب و نشریات علمی دانشگاه بین‌المللی امام رضا (ع): ۰۵۱-۳۸۰۴۱

تذکرات

- علایم (حروف) اختصاری عبارتند از:
- بی تا: زمان انتشار نامشخص
- بی جا: محل انتشار نامشخص
- ج: جلد
- و.گ: رجوع کنید به
- نک: نگاه کنید به
- ° (پس از نامها): رحمه الله علیه
- ° (پس از نامها): سلام الله علیها
- ° (پس از نام پیامبر): صَلَّی اللہ علیہ و آلہ و سَلَّمَ
- ص (پیش از اعداد): صفحه
- صص (پیش از اعداد): از صفحه تا صفحه
- ۴ (پس از نام معصومین): علیه السلام، علیها سلام، علیهما السلام و علیہم السلام
- ه.ش: هجری شمسی
- ه.ق: هجری قمری
- ح (قبل از عدد): حدیث یا حکمت
- ن (قبل از عدد): نامه
- آ، ب، ج، د، ه، ...: (پس از سال انتشار): ترتیب انتشار مراجع در یک سال

فهرست مطالب

۵..... اشاره

۹..... فصل اول: تعاریف و کلیات

۱۰..... ۱. تعریف اجمالی "شهر"

۱۵..... ۲. ارکان شهر

۱۸..... ۴. مراحل اصلی فرآیند ساختن شهر

۲۱..... ۵. آداب (یا فرهنگ) شهرسازی

۲۳..... ۶. اجمالی در باب موضوعات مطرح در قلمرو شهر "سازی"

۲۴..... ۷. شهر "سازی" و مراتب آموزش

۲۵..... ۸. جمع‌بندی

۲۷..... فصل دوم: گروه‌های تأثیرگذار بر شکل‌گیری شهر

۲۸..... ۱. تحصیل‌کردگان رشته‌های برنامه‌ریزی و طراحی و مدیریت شهر

۲۹..... ۲. متخصصین علوم انسانی (جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، جمعیت‌شناسی، اقتصاد و...)

۳۰..... ۳. طراحان

۳۲..... ۴. معماران

۳۳..... ۵. دیگران (آراء وارداتی)

۳۴..... ۶. مردم (شیوه مشارکت)

۳۴..... ۷. مهندسان عمران و سیویل

۳۷..... ۸. مهندسان ترافیک

۳۷..... ۹. مهندسين (برق و مخابرات و نفت و گاز و...)

۴۰..... ۱۰. تولیدکنندگان و فروشندگان مصالح

۴۰..... ۱۱. بازرگانان، سوداگران و مدسازان

۴۲..... ۱۲. هنرمندان

۴۲..... ۱۳. مدعیان هنرمندی

۴۶..... ۱۴. طبیعت‌گرایان

۴۶..... ۱۵. باستان‌شناسان

۴۸..... ۱۶. نتیجه اجمالی

۵۱..... فصل سوم: مشکلات اصلی در قلمروهای سه‌گانه شهر "سازی"، شهر "داری" و شهر "نشینی"

۵۲..... ۱. اصلی‌ترین موضوعات مطرح در قلمرو شهر "سازی"

۵۸..... ۲. اصلی‌ترین موضوعات مطرح در قلمرو شهر "داری"

۶۶..... ۳. اصلی‌ترین موضوعات مطرح در قلمرو شهر "نشینی"

۷۲..... ۴. نتیجه اجمالی

فصل چهارم: برخی موضوعات و مصادیق در قلمروهای سه‌گانه شهر "سازی"، شهر "داری" و

۷۵..... شهر "نشینی"

۷۵..... ۱. قانون‌مندی (توجه به قانون)

۸۱..... ۲. توجه به انسان

۳. آموزش (تعلیم و تربیت) ۸۵
۴. سیما و منظر شهر ۸۷
۵. سکونت ۹۱
۶. مشارکت ۹۵
۷. پارکینگ (فعلاً در تهران و شهرهای بزرگ) ۹۹

فصل پنجم: قلمروهای طراحی شهری ۱۰۳

۱. طراحی شهری و علت‌ها (علل اربعه) ۱۰۶
۲. طراحی شهری و زمینه‌ها ۱۱۰
۳. طراحی شهری و مقیاس ۱۱۴
۴. طراحی شهری در فرایند ظهور شهر ۱۲۱
۵. طراحی شهری و آموزش ۱۲۴
۶. جمع‌بندی ۱۲۸

فصل ششم: شهر ایرانی اسلامی ۱۲۹

۱. تعریف اجمالی واژه‌ها ۱۳۰
۲. تعاریف رایج از شهر اسلامی ۱۳۴
۳. سابقه موضوع ۱۳۵
۴. تعبیر مرتبط (متصف یا مفید به صفت یا قید اسلامی) ۱۳۹
۵. مراتب شهر اسلامی ۱۴۳
۶. تعریف مختار از شهر اسلامی ۱۴۷
۷. شهر ایرانی اسلامی ۱۵۲
۸. جمع‌بندی ۱۵۳

فصل هفتم: دریافت‌ها و توصیه‌ها ۱۵۵

۱. فرهنگ‌سازی ۱۵۶
۲. جامع‌نگری ۱۵۷
۳. مساوات اجتماعی و حقوقی ۱۵۸
۴. صداقت و شفافیت ۱۵۸
۵. مقیاس انسانی متعادل ۱۵۹
۶. مدیریت حکیمانه ۱۶۰
۷. تمیز فضای فکری و رویه‌ای ۱۶۰
۸. مراتب اصول طراحی شهری ۱۶۱

مراجع ۱۶۵

فهرست تصاویر، جداول و نمودارها

الف. فهرست تصاویر

- تصاویر ۱-۲: نمونه‌هایی از نقش تابلوهای تبلیغاتی بر سیما و منظر شهر ۳۱
- تصاویر ۲-۲: نمونه‌هایی از تأثیر کارهای معماران بر سیمای عمومی شهر ۳۲
- تصاویر ۳-۲ و ۴-۲: نمونه‌هایی از تقلیدهای رایج و مثلاً هویت‌ساز! ۳۳
- تصاویر ۵-۲: نمونه‌هایی از آثار جدایی‌گزين در شهرها و بافت‌های تاریخی و معاصر ۳۵
- تصاویر ۶-۲: نمونه‌هایی از نوع نگرش به مشارکت مردم ۳۶
- تصاویر ۷-۲: نمونه‌هایی از تأثیر کار مهندسان سیویل بر سیمای شهرها ۳۶
- تصاویر ۸-۲: نمونه‌هایی از تأثیر طرح‌های مهندسان ترافیک بر شهر ۳۸
- تصاویر ۹-۲: نمونه‌هایی از تأثیر کارهای مهندسان (engineers) بر شهر ۳۹
- تصاویر ۱۰-۲: نمونه‌هایی از مدرگرایی در مصالح مصرفی ۴۱
- تصاویر ۱۱-۲: نمونه‌هایی از آثار هنری در شهر و فضاهای شهری ۴۳
- تصاویر ۱۲-۲: نمونه‌هایی از آثار هنری! ضعیف در شهر ۴۴
- تصاویر ۱۳-۲: نمونه‌هایی از ماکت اسباب‌بازیا تحت عنوان آثار هنری در شهر ۴۵
- تصاویر ۱۴-۲: نمونه‌هایی از تعارضات و تقابلات بافت‌های تاریخی نسبت به توسعه‌های جدید ۴۷
- تصویر ۱-۳: تبلیغی که (به دروغ) وجود فضایی کاملاً اروپایی! را در مشهد نوید می‌دهد ۵۳
- تصویر ۲-۳: اعلام مقام رسمی در بارهٔ عدم صلاحیت فنی انبوه‌سازان ۶۲
- تصاویر ۳-۳: برخی وعده‌های نامحقق برای ایجاد شهر مطلوب (اسلامی و ایرانی) ۶۴
- تصاویر ۴-۳: برخی وعده‌های محقق (متمرکز بر موضوعات مادی و کثرتی) ۶۵
- تصاویر ۵-۳: نمونه‌هایی از روحیهٔ قانون‌گریزی (ضعف قانون‌پذیری) در شهر ۶۷
- تصاویر ۶-۳: نمونه‌هایی از نماهای زشت و آلودهٔ ساختمانها ۶۸
- تصاویر ۷-۳: نمونه‌هایی از عدم تناسب عمارات با زمینه‌های فرهنگی، تاریخی و طبیعی ۶۹
- تصاویر ۸-۳: نمونه‌هایی از تقلیدها از معماری دیگران ۷۱
- تصویر ۱-۴: نمونه‌هایی از تبعات روحیهٔ قانون‌گریزی شهروندان ۷۷
- تصاویر ۲-۴: نمونه‌هایی از بی‌توجهی به حقوق دیگران و قوانین ۸۰ و ۷۹
- تصاویر ۳-۴: نمونه‌هایی از تضییع حقوق شهروندان ۸۴ و ۸۳
- تصاویر ۴-۴: نقشه‌های برخی پارکها و نمونه‌گیاهان نامتناسب با اقلیم ۹۰
- تصاویر ۵-۴: احداث مسکن (مسکن‌سازی) بدون توجه به نیازهای جنبی ۹۳
- تصاویر ۶-۴: مجتمع‌های مسکونی جدایی‌گزين (قطب‌بندی اجتماعی) ۹۴
- تصاویر ۷-۴: نمونه‌های از تراکم اضافی بدون توجه به حقوق سایرین و نیازهای لازم ۹۷
- تصاویر ۸-۴: نمونه‌هایی از تغییرات (و اخطار) با اخذ وجه و جریمه ۹۸
- تصویر ۹-۴: سیمای شهری متفاوت ناشی از ویژگیهای فکری و اخلاقی ۱۰۰

- تصویر ۴-۱۰: اشغال حاشیه خیابانها در شب و روز
 تصاویر ۵-۱: نمونه‌هایی از طراحی شهر در مقیاس کلان (روی محورهای مختصات)
 تصاویر ۵-۲: نمونه‌هایی از طراحی شهر در مقیاس بزرگ
 تصاویر ۵-۳: نمونه‌هایی از طراحی شهر در مقیاس متوسط
 تصاویر ۵-۴: نمونه‌هایی از طراحی شهر در مقیاس خرد
 تصاویر ۵-۵: نمونه‌هایی از موضوعات طراحی شهری در مقیاس ریز
 تصاویر ۶-۱: نمونه‌هایی از لباس مسلمانان در ممالک و جوامع مختلف

ب. فهرست جداول

- جدول ۲-۱: گروه‌های مختلف تأثیرگذار بر شکل‌گیری کالبد شهر (شهر "سازی")
 جدول ۳-۱: منابع و مراجع مذکور ذیل شرح دروس برنامه‌های آموزشی کارشناسی ارشد
 جدول ۳-۲: منابع و مراجع مذکور ذیل شرح دروس برنامه‌های آموزشی کارشناسی ارشد
 جدول ۳-۳: جدول اصلی‌ترین موضوعات مطرح در ۳ قلمرو

ج. فهرست نمودارها

- نمودار ۱-۱: رابطه سه عنصر اصلی دخیل در ظهور شهر (یا ارکان اصلی یک شهر)
 نمودار ۱-۲: فرایند عام ظهور یک تمدن از جهان‌بینی و فرهنگ خاص
 نمودار ۱-۳: نمودار ارتباط ارکان شهر و علوم و مراتب آموزش
 نمودار ۴-۱: نمودار ارتباط گروه‌های مختلف و موضوعات مربوط به قانون‌مداری
 نمودار ۴-۲: نمودار تبیین ارتباط "ارکان شهر" (انسان، ارتباطات و کالبد)
 نمودار ۵-۱: اصلی‌ترین قلمروهای مطرح در طراحی شهری
 نمودار ۵-۲: نمودار عوامل مربوط به علل اربعه (قلمرو فلسفی طراحی شهری)
 نمودار ۵-۳: نمودار زمینه‌های مطرح در طراحی شهری و برخی زیرمجموعه‌های آنها
 نمودار ۵-۴: نمودار شعبه‌های قلمرو مقیاس در طراحی شهری
 نمودار ۵-۵: نمودار شعبه‌های قلمرو آموزش در طراحی شهری
 نمودار ۶-۱: رابطه ارکان سه گانه شهر اسلامی با ظهور چهارگانه آن
 نمودار ۶-۲: فرایند ظهور مصادیق "شهر اسلامی" در سرزمین‌ها و دورانی‌های مختلف
 نمودار ۶-۳: نمودار فرایند ظهور تمدن (و شهر) ایرانی اسلامی
 نمودار ۷-۱: نمودار طبقه‌بندی اصول طراحی شهری

اشاره

دوش در حلقه ما قصه گیسوی تو بود
تا دل شب سخن از سلسله موی تو بود
(حافظ)

چنانچه در تعریف اجزاء و عوامل متشکله شهر توضیح شده است، ارکان شهر (یعنی اجزایی که بدون هر یک از آنها شهری ظهور نخواهد کرد) از سه موضوع اصلی "انسان"، "ارتباطات" و "کالبد شهر" تشکیل شده‌اند؛ که برآیند این سه رکن، "شهر" را می‌سازد؛ و ارتباط آنها در صفحات آتی توضیح خواهد شد.

بدون آن که سه موضوع و سه فعالیت اصلی مورد نظر این نوشتار (شهر "سازی"، شهر "داری" و شهر "نشینی") با سه رکن اصلی شهر (انسان، ارتباطات و کالبد شهر) همسان یا حتی متناظر تلقی شوند، یادآوری می‌شود که همه فعالیت‌های مؤثر برای شکل‌گیری و ظهور و دوام هر شهر، یا به عبارتی، همه فعالیت‌های جاری در شهر، در سه گروه یا سه نوع فعالیت اصلی قابل طبقه‌بندی هستند؛ و در واقع، هر شهر (یا آنچه که از یک شهر حس یا ادراک می‌شود) جلوه و حاصل و برآیند فعالیت‌هایی هستند که در یکی از این طبقات فعالیت‌ها قابل جایگیری هستند. این سه دسته فعالیت را شهر "سازی"، شهر "داری" و شهر "نشینی" نام‌گذاری می‌کنیم. به بیان دیگر، هر فعالیت متصوری که در شکل‌گیری کالبد و سیما و منظر شهر یا در شکل‌گیری صورت ادراکی آن در ذهن انسان مؤثر باشد، در یکی از این سه دسته فعالیت قرار می‌گیرد.

اما در تعریف اجمالی این سه دسته فعالیت (شهر "سازی"، شهر "داری" و شهر "نشینی") که متعاقباً شرح خواهند شد، مقدماً قابل ذکر است که:

- شهر "سازی" به همهٔ فعالیت‌های مربوط به ساختن شهر (اعم از طراحی و برنامه‌ریزی و ساختن) اطلاق می‌شود که در شکل‌گیری کالبد شهر و اجزاء و فضاها و عناصر آن ایفای نقش می‌کنند؛ که اصلی‌ترین مرحله، نحوهٔ اجرای طرح‌ها و برنامه‌ها و همچنین اقدامات جنبی و خارج از محدودهٔ طرح‌ها و برنامه‌های مصوب می‌باشد.
 - شهر "داری" به شیوهٔ مدیریت شهر و تأثیر این شیوه بر شکل‌گیری کالبد شهر و فضاهای شهر و به نحوهٔ برخورد تشکیلات مدیریتی با طرح‌ها و برنامه‌ها و اجرای آنها و هر گونه اعمال نظر در تهیهٔ طرح‌ها و برنامه‌ها و یا اعمال نظر در تغییرات آنها متوجه است؛ و
 - شهر "نشینی" به آن دسته از رفتارها و اقدامات اهل شهر می‌پردازد که به نوبهٔ خود در ظهور فضاها و کالبد و سیما و منظر و هویت شهر، در شکل‌گیری صورت ادراکی و هویت شهر در ذهن مردم و همچنین در ویژگی‌های شهر مثل زیبایی و شادابی و سرزندگی و وحدت و مشارکت تأثیرگذار هستند.
- نوشتار حاضر در پی اثبات این نظر است که علی‌رغم وجود و حضور شهرسازان و رواج اصطلاح شهرسازی و تأسیس گرایش‌های مختلف شهرسازی در مقاطع مختلف دانشگاهی و حضور فارغ‌التحصیلان این رشته‌ها در بسیاری از مراکز و مؤسسات مرتبط با شهر، گروه‌های دیگری نیز در ظهور شکل و سیما و منظر شهرها دخیل هستند، که بی‌توجهی به تأثیرات (و تصمیم‌سازیها و تصمیم‌گیری‌های) این گروه‌ها بار را به دوش شهرسازان می‌گذارد؛ و در واقع، انگشت اتهام اشکالات عدیدهٔ شهرها به سوی آنان نشانه می‌رود. این در حالی است که این گروه‌های تأثیرگذار عمدتاً در باب موضوعات شهری و تبعات اقدامات خود نه احساس مسئولیتی دارند، نه مورد بازخواست قرار می‌گیرند و نه این که اصولاً به این تبعات منفی آگاهی دارند. عمدهٔ این تبعات نیز در زمینهٔ زیبایی، فرهنگ، شیوهٔ زیست، اخلاقیات، رفتارها، هویت و سایر موضوعات مربوط به انسان و زندگی او مطرح هستند؛ که همگی جزء بنیادهای زندگی انسانی می‌باشند.

مباحث اصلی این نوشتار در فصول زیر مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته‌اند.

۱. فصل اول به ارایه تعریف برخی واژگان یا تعبیر اصلی می‌پردازد تا امکان مفاهمه تسهیل گردد.
۲. با عنایت به تأثیرگذاری گروههای متنوعی از تخصصها و مشاغل در شکل‌گیری شهر و ساختن آن، در فصل دوم اصلی‌ترین گروههای تأثیرگذار بر شکل‌گیری شهر مورد بررسی و معرفی قرار گرفته‌اند.
۳. از آنجایی که یکی از اصلی‌ترین مراحل برای بهبود اوضاع و ارتقای شرایط و کیفیت و مطلوبیت شهرها شناخت اشکالات و مشکلات است، فصل سوم به توضیح مشکلات اصلی در سه قلمرو اصلی مورد نظر یعنی مشکلات و اشکالات شهر "سازی"، شهر "داری" و شهر "نشینی" می‌پردازد.
۴. در فصل چهارم با ذکر مثالهایی، تأثیر و نقش قلمروهای سه‌گانه مطالعه توضیح شده و برخی از مصادیق آنها مورد اشاره قرار گرفته‌اند. توضیح این که در این فصل برخی از موضوعات عام و اصلی که در شهرها واجد اهمیت هستند معرفی شده و وضعیت هر موضوع در هر یک از سه قلمرو اصلی شهر "سازی"، شهر "داری" و شهر "نشینی" توضیح شده است.
۵. فصل پنجم به معرفی اصلی‌ترین قلمروهای مطرح در طراحی شهری اختصاص یافته است که این قلمروها باید مورد توجه طراحان شهر و (شهر "سازان"، شهر "داران") قرار گیرند. این قلمروها در زمینه‌های نظری، فلسفی، طراحی و همچنین رویه‌های اجرایی مورد مطالعه قرار گرفته‌اند.
۶. با عنایت به رواج تعبیری چون "شهر اسلامی" و "شهر ایرانی اسلامی" (که عموماً تعریف مشخص و مدوّتی از آنها که مورد قبول یا ملاک عمل همگان باشد وجود ندارد)، در فصل ششم، سعی بر آن بوده است تا این تعبیر و تعبیر مشابه آنها مورد واکاوی قرار گرفته و نهایتاً تعریف مختار و پیشنهادی از آنها ارائه شود.
۷. و بالاخره در فصل هفتم، علاوه بر مطرح شدن توصیه‌های اجمالی که منتج از مباحث مطروحه در فصول پیشین هستند، به توضیح نتایج اصلی و ارائه برخی پیشنهادات

پرداخته شده و اصلی‌ترین طبقات اصول طراحی شهری و مصادیق بارز هر طبقه از اصول طراحی شهر معرفی شده‌اند.

حافظ وصال می‌طلبد از ره دعا
یا رب دعای خسته دلان مستجاب کن

www.ketab.ir